

■ ŘEMESLA
■ TRADICE
■ TECHNIKA

Tradiční textilní techniky

■ Jitka Staňková
Ludvík Baran

GRADA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **trestně stíháno**.

Používání elektronické verze knihy je umožněno jen osobě, která ji legálně nabyla a jen pro její osobní a vnitřní potřeby v rozsahu stanoveném autorským zákonem. Elektronická kniha je datový soubor, který lze užívat pouze v takové formě, v jaké jej lze stáhnout s portálu. Jakékoliv neoprávněné užití elektronické knihy nebo její části, spočívající např. v kopírování, úpravách, prodeji, pronajímání, půjčování, sdělování veřejnosti nebo jakémkoliv druhu obchodování nebo neobchodního šíření je zakázáno! Zejména je zakázána jakákoliv konverze datového souboru nebo extrakce části nebo celého textu, umístování textu na servery, ze kterých je možno tento soubor dále stahovat, přitom není rozhodující, kdo takovéto sdílení umožnil. Je zakázáno sdělování údajů o uživatelském účtu jiným osobám, zasahování do technických prostředků, které chrání elektronickou knihu, případně omezují rozsah jejího užití. Uživatel také není oprávněn jakkoliv testovat, zkoušet či obcházet technické zabezpečení elektronické knihy.

GRADA®

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Copyright © Grada Publishing, a.s.

Věnováno našim dětem

Jitka Staňková, Ludvík Baran

Tradiční textilní techniky

Vydala Grada Publishing, a.s.,
U Průhonu 22, Praha 7,
obchod@grada.cz, www.grada.cz,
tel.: +420 220 386 401, fax: +420 220 386 400
jako svou 3139. publikaci

Odpovědný redaktor Božena Bartošová
Grafická úprava a sazba Jan Šístek
Text Jitka Staňková, Ludvík Baran
Fotografie na obálce Ludvík Baran
Fotografie v knize Ludvík Baran, Jitka Staňková a archiv autorů
Ilustrace Michala Rocmanová
Počet stran 180 a 24 stran barevné přílohy
První vydání, Praha 2008
Vytiskla tiskárna PBTisk Příbram
Prokopská 8, Příbram VI

© Grada Publishing, a.s., 2008

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2008

© Jitka Staňková, Ludvík Baran, Michala Rocmanová, 2008

*Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami
nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků.*

ISBN 978-80-247-2035-7 (tištěná verze)

ISBN 978-80-247-6429-0 (elektronická verze ve formátu PDF)

© Grada Publishing, a.s. 2011

OBSAH

O autorech	6	11 Pletení na kobyle	87
1 Textilní techniky – obraz doby a myšlení	7	12 Paličkování	91
2 Třídění lidových textilních technik užívaných v českých zemích	13	13 Tkaní ždiarských tkanic	103
3 Textilní materiály	15	14 Tkaní a šití krajek ze západního Slovenska ...	107
4 Pletení prsty – řetízek	25	15 Zapiastková technika (pletení na formě)	111
5 Pletení copánků a tkanic	27	16 Pletení popruhů	121
6 Pletení na cívce	33	17 Tkaní na destičce	125
7 Drhání	37	18 Tkaní na karetkách	133
8 Sítování	51	19 Tkaní na stavu svislém i vodorovném	147
9 Tenerifa	61	Literatura	175
10 Pletení na rámu	69	Rejstřík	177

O AUTORECH

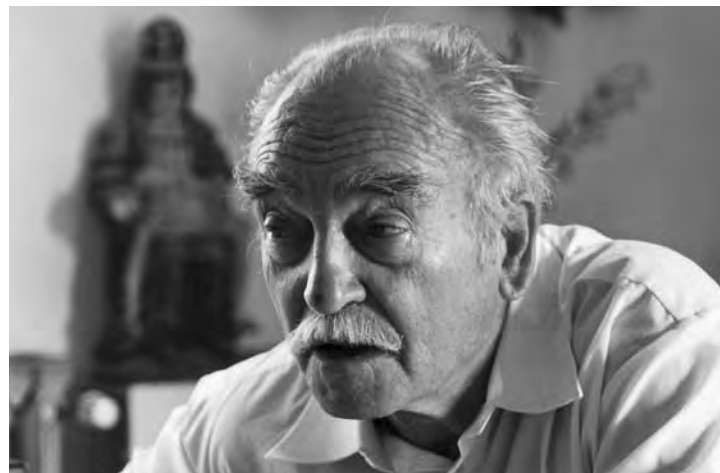

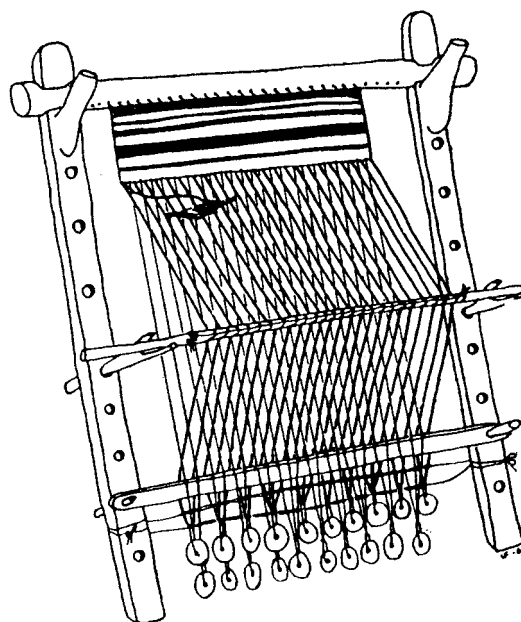
O autorce:

Jitka Staňková (1924) je etnografka, mnohaletá spolupracovnice a manželka filmaře, fotografa a etnografa Ludvíka Barana. Více než padesát let věnuje pozornost lidovému textilu a lidovému výtvarnému umění. Výsledky svého studia uložila do osmi knih a řady odborných článků. V etnologickém ústavu České akademie věd, kde pracovala, jsou uloženy její fotografické dokumenty z terénních výzkumů. Je členkou řady našich i mezinárodních odborných organizací.

O autorovi fotografií:

Ludvík Baran (1920) je filmař, fotograf a etnograf. Působil jako vysokoškolský pedagog na Filmové a televizní fakultě Akademie múzických umění v Praze, Universitě Karlově v Praze, Vysoké škole múzických umění v Bratislavě, Fakultě masmediální komunikace University Cyrila a Metoda v Trnavě. Přednášel v Curychu, Helsinkách, Berlíně a Antverpách. Byl tajemníkem Českého výboru pro FIAP a vychoval řadu kameramanů a fotografů.

1 TEXTILNÍ TECHNIKY OBRAZ DOBY A MYŠLENÍ

První uzel si pravděpodobně uvázala pramáti Eva, a to ze svých vlasů do drdolu, který umí stejně zručně zavinout beze stuhy či spony každá žena střední generace na Valašsku či v Kysucích ještě dnes. Copy a copánky si zdobí své hlavy děvčata u nás, v Africe, v Číně i v jihoamerických tropických pralesích tak jako před staletími. Mužské copánky na spáncích nosili slovenští pastevci na Detvě běžně do poloviny 20. století. Označovaly se jako kečky. Ortodoxní Židé splétají nebo kroutí své kadeře na spáncích dodnes jak v Izraeli, tak např. v komunitě v Amsterdamu. „Pejzy“ se ujímají i mezi současnými teenagery jako módní hit.

Uzel jako pradávný vynález lidstva nás provází v mnoha variantách na všech kontinentech Země. Dříve, než si lidstvo osvojilo písmo, stal se uzel, stejně jako zářez do dřeva, znamením, pamětí, zápisem, kterým si člověk fixoval míru, počet a čas a který vyspěl až k uměleckému projevu v různých historických epochách. Za Karla IV. např. dráštníci či drhači zdobili uzlovými střapci dvorská roucha pánů, koňské postroje, lemovali jimi závěsy, přehozy a přivedli pouhé řemeslo provaznické na vysokou úroveň. Jihoameričtí indiáni znali uzlové písmo podobné tomu, které používali uzloví písaři vládců Inků. A dodnes se najdou v Peru lidé, kteří umí na motouzku zauz-

lovat indiánský kalendář, zaznamenat počet svých stád či rozlohu svých polí (**obr. 1.1**). Obecně užívaným přežitkem zůstal uzel na kapesníku jako informace či apel: „Pozor, připomínám ti, co musíš udělat.“

Z uzlíků se skládají sítě rybářů, vlasové krajky podlužáckých nevěst z Lanžhota, anglické šperky 19. století drhané z lidských vlasů. Miliony různých uzlů už po staletí vážou na osnovu tkadleny orientálních koberců den za dnem, rok za rokem.

Záleží na situaci, formě a způsobu provedení a prostý uzel se stává principem uměleckého projevu, prostředkem originální výzdoby či osobitým uměleckým

■ **Obr. 1.1** Peruánské quipu se zprávami o svátečních dnech, dobytku a pozemcích jednoho indiánského majitele (rekonstrukce)

předmětem (náušnice, prsten, čelenka, koruna, náhrdelník, náramek).

Pletence, řetízky a copánky předcházely texturám, podobaly se svým spojením jednotlivých pramenů vlastně celé soustavě neuzavřených uzlů a uplatnily se ve výtvarné podobě jako iluminace irských evangeliářů a kodexů či v mozaikách paláců předního Orientu. Najdeme je jako zdobné elementy na lidových nádobách, koších, rohožích a zástěnách ve Vietnamu, v Číně, Japonsku i v Tichomoří.

Uzlování a proplétání příze jsou důkazem kultivace člověka. Z jednoduchých účelových popudů se hravostí (**obr. 1.2**), zdobivostí a rozvinutím fantazie zformovaly tvořivé projevy, z nichž některé byly významnými technickými objevy.

Protože se důsledně opíráme o prokázaná hmotná svědectví velké textilní historie světa (**obr. 1.3**), lze říci, že toto probuzení se odehrálo asi před 9000 lety. Původní objevy principů však zůstávají zatím tajemstvím dalších předchozích tisíciletí.

Je zajímavé, že četné objevy a vynálezy minulých století byly vývojem definitivně překonávány, ale textilní technologie přes pozoruhodnou mechanizaci a automatizaci užívají stále základní

■ Obr. 1.2 Dětská hra s provázkem

vazební principy a některé úkony jsou zatím nadále vyhrazeny rukodělné práci.

Ještě ve dvacátém století zhotovovaly ženy některých kmenů v Jižní Americe a Africe hliněné nádoby bez hrnčířského kruhu pouhými dlaněmi. Tento přežitek je dnes už pohlcen moderní průmyslovou výrobou, jen rukodělné práce v textilní sféře však nejen nezanikají, ale stále se udržuje jejich znalost na odborných školách a některé složitější postupy, jako například pletení na rámu (sprang), se dokonce učí a dále kultivují na školách

vysokých. To, co dříve dělali analfabeti v uzavřené a soběstačné vesnické pospolitosti pro vlastní potřebu, vstupuje dnes do ateliérů výtvarníků a návrhářů, aby se obohatil rejstřík současně oděvní a interiérové tvorby.

Rané kultury nesou často název podle úrovně soudobé keramické produkce. Podle tvaru nádob a jejich výzdoby se odvozují i zákonitosti vzniku abstraktního ornamentu. Nelze s jistotou říci, co bylo dříve: zda copánek, nebo miska, ale podle zbytku kultur pralesních indiánů se zdá, že důležitější je uzel na luku lovce, provazec smyčky, bederní roušky, čelenky či pletenec vlasů. Nádoby se spíše odvodí z přírody, ze slupek ořechů, vydlabaných tykví, dřevěných špalků, zavlnutých listů, kalichů květenství, ale uzel a textilní vazby si musel člověk vymyslet sám, v přírodě se nevyskytují.

Vlasy, žíně, zvířecí srst i vlákna bource morušového byly vlastně hotovým prvotním materiálem pro textilní zpracování a teprve potom byly objeveny jedinečné vlastnosti některých rostlin. Jejich vlákna zušlechťováním a dalším zpracováním dospěla až k přadenu nebo klubíčku příze.

V povědomí zůstalo zcela přirozeně, že kroucené provazce, lasa a lana smotané z více pramenů jsou dílem mužské části

populace, která potřebovala na luk či samostříl pružné a pevné tětiny, textilní „houžve“ ke šplhu na strom, zkrucovaná lana na stékání hradeb nebo ke svázání smyků. O zpracování textilních vláken ze lnu, konopí, ze srsti ovcí, koz, velbloudů i o odvíjení hedvábných vláken z kokonů bource morušového a jejich spojení v hedvábnou nit se staraly vždy ženy. A pojem „přadlena“ měl protějšek jen v době sociálních krizí. Po dobu asi 200 let existovali jako rarita mezi přadláky specialisté, kteří trpělivě odvíjeli pavučinová vlákna v klíčkách s cvičenými pavouky až do poloviny 20. století, kdy je nahradila ultratenká syntetická vlákna. Ta se používala jako nitkové kříže do dalekohledů, zaměřovacích přístrojů a zvláštních optických zařízení pro přesná pozorování. Pro myšlené technické postupy v získávání a úpravě vláken a příze vlastně až do poloviny 20. století navazovaly na tisícileté zkušenosti a tradice. Vždyť teprve Španělé ve 12. století začali šlechtit druh ovcí s dlouhou měkkou srstí, označovanou jako merinka, a později Skotové poznali výhodu chovu ovcí ve studeném prostředí, které zajišťovalo jinou kvalitu vlny. Také kozí a velbloudí srst se kultivovala pečlivým dlouhodobým výběrem v chovu zvířat. Bylo by proto zcela přirozené hovořit o tzv. kulturách kožešinových (Eskymáci v tuleních anorákách) a kožených (indiáni v jelenicových hale-

nách a kalhotách), kulturách vlněných a hedvábných, kulturách lněných a bavlněných. Merinové vlákno, příze z jehněte, z jihoamerické vikuně, přírodní hedvábí, příze lněné, bavlněné a jutové, kovová a nespočetná chemická vlákna a mnohé další druhy vláken a přízí mají stovky stěží popsatelných vlastností, které dávají texturám různé zvláštní kvality. Dokládají tisíciletím vypěstovaný vkus a nárok na výchozí materiál technické kvality i jeho estetický účinek. Povrchy matné, mastné, pololesklé, drsné, jaké mají látky konopné, lněné, vlněné či bavlněné, se liší od perleťového, opalizujícího lesku nebo skleněného třpytu hedvábí a vzdušných prozařujících tkanin průzračných závojų.

Ruční textilní práce v sobě živě uchovávají tisíciletou paměť lidstva. Jsou svědectvím o nekonečné zvědavosti, vynalézavosti, experimentování i stálé touze po zdokonalování. Dokládají vysokou a stálou kultivaci talentu, schopnost poetizace všedního užitkového předmětu a uplatnění vlastní originality. Rozvoj tvořivých schopností není jen ve formě, dekoru, barevnosti či kompozicích, ale i ve zdokonalování technik a postupů. Jednotliví tvůrci spějí od preciznosti ovládání řemesla až k suverénní umělecké virtuozitě a osobitému odlehčenému přednesu a stylizaci. Rukodílné textilní práce prostě člověka civilizovaly

a motivovaly jeho myšlení i citový projev (obr. 1.3 až 1.6 bar. př.).

Válcovitá dutá šňůrka, plochá, úzká tkanice, popruh, pás, pokrývka na koně, sedlo, brašna, torby, závěsné koberce, textilní obrazy, plachty, ručníky, čepce, šátky na hlavu, rukavice, šály, zapiastky, ponožky s palcem či bez palce vyrobené na formě zvláštními textilními technikami mají při zhotovování svá pravidla, která se po staletí nezměnila. Jsou-li si však tyto textilní výrobky podobné funkcí a tvarem, liší se koloritem, deko-rem, originálními kompozicemi podle lidových tradic, krajů i světadílů, nebo podle slohových epoch ve společenském historickém vývoji. Základní textilní vazba křížení nitě vytvořila vlastně jedinečný fenomén, totiž pravý úhel, který se nikde v přírodě nevyskytuje. Ten, jako lidský objev, se potom stal základem skladby ve stavebnictví, při zhotovování nábytku a různých konstrukcí a je známý z urbanismu a pozemních projektů.

Uzly, síť křížení a splétání i zkrucování pramenů příze jsou po výtce abstraktní prvky skladby. Jejich řazením se utvářejí přirozenou cestou základní rytmus, opakování, symetrie, asymetrie, kontrast, gradace, hlavní a vedlejší motivy apod. Různými kombinacemi vznikají zvláštní textury, faktury i struktury, jež jsou vlastně reflexem zdobivého pudu člověka

v samé rudimentární podobě. Keramika zhotovená na kruhu umožňovala vznik opakujících se abstraktních motivů, vlnovky, klikatky, čar apod., ale zdaleka nepodléhala přísnému řádu textilní vazby, z níž se rodily vzory na počítané nitě. Mnohé **dekory vznikaly hrou** a rozvíjely se vrozeným smyslem člověka pro řád a jednotu, vedly ho k opakování, stylizaci a tvořivě proměně motivů a ke zvláštní projekci prostorových představ do plochy. Sestavy elementů a jejich tvárnění se stalo základem tradiční tvorby kmenové, skupinové, oblastní, nebo dokonce národní a v současné době se projevuje v individuálních pojetích tvůrčích osobností (obr. 1.7, 1.8).

Můžeme předpokládat, že na celém světě, snad s výjimkou Austrálie, bylo známé zařízení na zhotovování tkanic, které v této studii uvádím jako brdo či brdečko. Slované si ho přinesli už z Pripetšských bažin, místa svých původních sídel, v 5. a 6. stol. Brdečko jako princip bylo dobře známo v Persii už 2000 let př. n. l.

V antice v prvním století n. l. popsal Titus Livius jiný princip – tkaní na karetkách (stávcích). Pro hunské nomády tkaly barevné popruhy na tomto zařízení slovanské služky kmenových náčelníků. V polovině 16. stol. byly tyto stávky popsány v návodech pro ženské ruční

práce. Podle dekoru, šíře, barev i užití dovedeme dnes rozlišit kmenovou či národní produkci v Africe, u Lotyšů a Litevců, práce dalmatské ze Středomoří, práce orientální – staré i nové, čínské, indonéské nebo tichomořské. Tyto skvělé výrobky mají převážně abstraktní motivy. Jejich variabilita je neuvěřitelná, ačkoliv plocha, na které se vzor rozvíjí, je vlastně malá. Pásky zhotovené na karetkách mívají šířku od jednoho do deseti centimetrů a tkanice zhotovené na brdečku nepřesahují šířku 5–7 cm.

Jedinečné textury vznikají při pletení na rámu. Uvádíme je pod názvem „krosienka“ (mezinárodní označení této technologie je sprang). Existence této textury je doložena archeologickými nálezy z Dánska (1400 př. n. l.), zobrazením na řeckých vázách (5. stol. př. n. l.) a později z lidových kultur u nás i na Balkáně. Výjimečně je vyráběli muži (např. v Hontu na jižním Slovensku), udržovaly a rozvíjely je především ženy. Nemá sice tolik motivických variant jako krajka, ale transparentní prvky diagonálních linií, terčů, klikatek, křížení, bordur a uzlových zakončení zvláštními štrápci, cingulemi a plasticky svázanými konci odlišuje od sebe různé regionální produkce.

Orientální nebo mexické hamaky nacházejí čím dál tím více cestu do rekreačních středisek a dnes jsou i předmětem

zvýšené zkomercializované produkce. V minulosti nešlo jen o robustní perforovanou pružnou tkaninu, ale v této technice vznikaly také pro dvorní dámy známé gotické šlojíře zvané samokroutky.

Ruční textilní práce se provozovaly od samého počátku na všech stupních společenské úrovně. Vznikly v lidu a sloužily jednak jemu, jednak jeho vůdcům a válečníkům. Uplatnily se na panovníkově dvoře, zdobily šat i sídla církevních a vojenských hodnostářů, světské šlechty i měšťanů. Mnoho z nich se uchovalo díky přežívajícímu kultu lidových krojů a některé formy přešly do současného života jako součást textilního moderního interiéru a oficiálního i reprezentačního šatníku (**obr. 1.9**).

Vrcholem textilního mistrovství i dokladem geniality lidského ducha je tkalcovský stav. Je znakem lidské civilizace stejně jako sekera, mlat, kamenný mlýnec a hrnčířský kruh, ale svým humanitním posláním a důmyslností je předčí. Ve své vertikální i horizontální podobě se stal nástrojem, který povýšil lidské dílo na úroveň, již můžeme hodnotit vyspělost kulturního projevu a stupeň dosažené civilizace.

Některé textilní artefakty zpracované ručně jsou hledanými sbírkovými před-

měty a bývají napodobovány jako vzácná faksimile. Ve sbírkách světově proslulých textilních muzeí (např. v Benátkách, Miláně, Basileji, Bernu, Lausanne, Krefeldu, Lyonu, Mylhúzách, Madridu, Londýně, Vídní, Petrohradě, Washingtonu, Mexiku, Ontariu a dalších) jsou uložena mistrovská díla mimořádných hodnot, která dosud nevešla plně do povědomí veřejnosti, protože jsou více preferovány klasické výtvarné disciplíny, malířství a sochařství. Umělecké řemeslo, zvláště textil, zatím nenašlo v plné míře cestu k divákům. Šroubovitě, zkroucené formy připomínající skladbu textilního vlákna (lana) se objevily nedávno v projektech mrakodrapů určených pro ruskou Moskvu a Dubaj v Arabských emirátech. Estetika abstraktní vazby textilu ovlivnila řadu výtvarných umělců a vyznačuje moderní linii skladby.

Přehled technik jejich kulturního vývoje, který čtenářům předkládám, je nejen návodem k tvořivé práci, ale také populárním nahlédnutím do historie těchto postupů, které se v dějinách módy a textilního umění rozvíjely, měnily i zánikaly. Textilní součásti oděvu či interiéru se zpravidla spotřebovávají do úplného zničení a jen výjimečně, za zvláštních klimatických okolností, nacházíme vybledlé a polorozpadlé textilie v suchém písku (Egypt, Peru), v bahně (Dánsko), v kobkách hrobů chráněných před oxi-

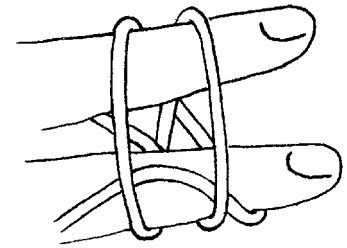
TRADIČNÍ TEXTILNÍ TECHNIKY

dací a plísněmi (Çatal Hüyük, pyramid, katakomby).

Pokuste se tedy nejen technicky zvládnout některé z popsaných textilních projevů, ale zkuste najít sami v sobě vnitřní vztah k textilnímu dílu tak, jako to před vámi dělali lidové a cechovní mistři v hlubokém zaujetí pro věc, která jim kromě užitku dávala také radost z tvoření. Textilní doplňky a miniatury nebyly jen ozdobným završením oděvu či vnější reprezentací lidského obydlí (jurta), ale byly i nositeli stručných sdělení mnoha vžitých symbolů, zvláštní poetiky a vlastně druhem výtvarného společenského myšlení.

■ Obr. 1.9 Módní paleta z ručně tkané textilie (R. Madarová, 1989)

2 TŘÍDĚNÍ LIDOVÝCH TEXTILNÍCH TECHNIK UŽÍVANÝCH V ČESKÝCH ZEMÍCH

TRADIČNÍ TEXTILNÍ TECHNIKY

Zpracování vlákna v texturu má dlouhý vývoj, který šel rozličnými cestami. Vyznačit tuto linii v posledních 8000 až 10 000 letech je zatím nemožné.

Zastánci evoluční teorie by chtěli zaznamenat přímou cestu od nejjednodušších k nejsložitějším postupům. Tento názor asi platí pro vývoj pletení řetízku z jedné nitě až k pletenému copánku z pěti či osmi nití. V dalších složitějších technikách nelze s jistotou rozhodnout, zda pletení sítí bylo známo dříve než tkaní na destičce, nebo zda tkaní na stavu předcházelo krosienkování. Existují různé klasifikace textilních dovedností – podle užívaného materiálu, podle předpokládaného historického vývoje, podle druhů předmětů a jejich funkce nebo podle hledisek technologických.

Nejstarší jsou techniky, při nichž se nepoužívalo žádné jiné nářadí než vlastní prsty, tedy např. pletení řetízků. Jednodušší byla práce s jednou nití než s jednou soustavou nití, např. při pletení třípramenného copánku. Je však už otázkou, zda práce s jednou soustavou nití bez použití nářadí (pletení složitých copánků) předcházela práci s jednou nití vykonávané s jednoduchým nářadím (jako je síťovací jehla pro výrobu sítí). A když byl objeven způsob práce se dvěma soustavami nití, je otázkou, zda existovalo dříve pletení na formě, nebo

karetkování? To jsou stále otazníky pro textilní historiky.

Podáváme tu logické názorné utřídění textilních postupů, které se donedávna celkem běžně praktikovaly v české lidové kultuře. Jsou dosud živé a používají se k tvorbě moderních oděvních součástí i interiérových doplňků. Mohou se stát odrazovým můstkem a inspirací k tvorbě nové.

Ze všech těchto lidových technik nepopisují dvě nejznámější, a to háčkování

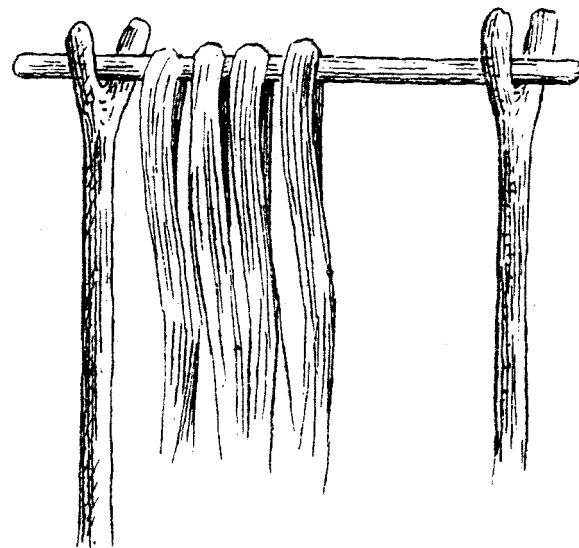
a pletení na drátech, jejichž návody jsou dostatečně zpracovány a publikovány v příručkách pro ženy.

V uspořádání do kapitol postupují systematicky podle tohoto třídění. Výjimku jsem učinila jen u technik, v nichž je základním prvkem uzel. Proto následují za sebou vázání sítí, při němž se uzlují nitě jedné soustavy, a tenerify, při jejichž výrobě se uzlují nitě dvou soustav.

Textilní techniky užívané v českých zemích

Pracovní postup	Bez nářadí	S nářadím bez možnosti tvoření mechanických prošlupů	S nářadím umožňujícím tvoření mechanických prošlupů
S jednou nití	pletení řetízku	pletení na drátech, pletení na cívce, háčkování, vázání sítí síťovací jehlou	
S jednou soustavou nití	pletení tkaniček a copánků, drhání	pletení na rámu (krosienkování), pletení na kobyle, paličkování	
Se dvěma soustavami nití		tenerify tkaní ždiarských tkanic* tkaní a šití krajek, pletení na formě (technika zapiastková)	výroba popruhů tkaní na destičce, tkaní na karetkách, tkaní na stavu

* slovenské speciality

3 TEXTILNÍ MATERIÁLY

Na celém světě se v lidové kultuře až do našich dnů používala a používají přírodní vlákna zvířecího a rostlinného původu. Vzhledem k odlišným přírodním a klimatickým podmínkám na zeměkouli byly tyto přírodní materiály rozličné, což samozřejmě ovlivňovalo v různých civilizacích i vzhled textilií. Jednak to byla vlákna živočišná – ze savců (ovcí, koz, velbloudů, lam, králíků atd.) a vlákno bource morušového. Z říše rostlinné se vlákna získávala z různých bylin a stromů. Ale pouze len, konopí, bavlna a částečně kopřiva se uplatnily v mezinárodním měřítku. Každý z těchto materiálů má své zvláštní estetické a technické vlastnosti, které ovlivňovaly běh textilního vývoje. Ne staletý, ale tisíciletý technický vývoj umožnil, že se každý z těchto materiálů stal prostředkem umělecké tvorby a textilie z nich pak zdrojem estetických emocí.

Ze všech těchto přadných materiálů se v lidové kultuře v českých zemích v minulém a ještě i v tomto století užívaly především vlna, len, konopí, bavlna a přírodní hedvábí.

Síla, jemnost spředených vláken, jejich schopnost přijmout různé barvy, matný či lesklý efekt daly předpoklady svěbytné ornamentiky i celkových kompozic dekoru. Tak se od sebe odlišily kultovní i kulturní projevy nebo naopak vznikly podobné artefakty časově i místně vzdálené.

ŽIVOČIŠNÁ VLÁKNA

Vlna je nepochybně nejstarším přadným materiálem na světě; je ji možno příst bez jakékoliv předchozí přípravy a z příze se dá snadno zhotovit jednoduchá textura, kterou se lidé chránili proti drsnému klimatu. Nejstarší civilizace starověku mohou být nazývány kulturami „vlněnými“. Máme o tom písemné zprávy v Bibli, u Homéra, Hérodota i ikonografické doklady např. na malbách řeckých váz z poloviny 1. tisíciletí př. n. l., nebo dokonce originály textilií zachovaných již od 7. tisíciletí př. n. l. (nálezy na terénu dnešního Turecka v Çatal Hüyük, z bronzové doby z Dánska aj.).

Četné zprávy o vlně již od římských dob potvrzují, že produkce byla organizována na mezinárodním základě a udržela se přes celý středověk. Vlna a vlněné výrobky se staly důležitým zbožím na světovém trhu a získaly politickou i ekonomickou důležitost. Vynikajícími chovateli ovcí byli již od 12. století obyvatelé Pyrenejského poloostrova. Vyváželi nejen vlnu a vlněné výrobky, ale od 2. poloviny 18. století, kdy byl ve Španělsku zrušen trest smrti za jejich export, i ovce plemene merinos, a tak ovlivnili kvalitu vlny na celém světě.

Z našeho území máme zajímavé a dost početné nálezy vlněných tkanin místního původu z doby Velkomoravské říše. Z pozdějších let známe z Čech a Moravy množství zápisů o řemeslné výrobě vlněných látek, především suken, která byla natolik kvalitní, že se od 15. století exportovala. Chov ovcí pro vlnu byl v českých zemích velice rozšířen a na jednotlivých panstvích byla ještě v minulém století početná ovčí stáda, takže jsme z většiny kryli spotřebu vlny z vlastních zdrojů. V Čechách bylo např. kolem r. 1830 přes 2 000 000 ovcí. Jejich chov se však opouštěl, takže ke konci století jich bylo jen něco málo přes 1 000 000 kusů. Větší rozsah měl chov ovcí na Slovensku (obr. 3.1).

V kvalitě ovčí vlny se v zásadě rozlišují dva druhy – **měkká**, více či méně zkadeřená, dlouhá, tuhá, rovná a lesklá; a vlna **ostrá**, která se snadno láme. Množství těchto dvou kvalit vlny se v jednom rounu liší podle různých plemen ovcí. Během staletí se podařilo křížením chovů dosáhnout vynikajících vlastností rouna. Před dalším zpracováním se vlákna třídí podle délky, tloušťky, barvy, vlnitosti a lesku. Delší a rovná vlna se používala k výrobě přízí česaných, kratší a jemnější k přízím, z nichž se hotovily textilie valchované a plsti. Délka ovčího vlákna se pohybuje od 4 cm do 50 cm. Dnes

■ Obr. 3.1 Stříhání ovcí v Lendaku (severní Slovensko)

se vlněné příze spřádají od nejtenčích až po tlusté nitě, které se liší měkkostí, pevností a samozřejmě barevností. Protože přírodní živočišná vlákna dobře přijímají barvy, je škála barev vlněných přízí v obchodě neobyčejně bohatá. Různí se i dalšími prvky, jako např. seskáním přízí dvou barev se dosahuje efektu měnivosti, jiné jsou se smyčkovým efektem atd. Čistá vlna se pozná tzv. spalovací zkouškou. Vlněná

příze nehoří, ale škvaří se a páchne po rohovině.

Vedle čisté ovčí vlny se používají i příze ze srsti koz. Nejznámější jsou ze dvou druhů: kozy angorské a kozy kašmírské. Srst **angorských koz** dává přízi zvanou mohér. Pravlastí těchto koz je Malá Asie, ale dnes se jejich chov rozšířil po celém světě, hlavně v jižní Africe, USA a Austrálii, dále pak v SSSR, Jugoslávii, Francii

a Španělsku. Srst je složena z jemné podsady, hladké, silně lesklé, mírně zvlněné, středně jemné a z velice řídkých pesíků. Nejlepší vlákno je z dvouletých koz; v přírodní barvě převažuje bílá, výjimečně černá či hnědá. Vlas je proti ovčí vlně tvrdší, ale pružnější, není kadeřavý a **neplstí se**, jednotlivá přadná vlákna jsou až 30 cm dlouhá. Kratší mohérová vlákna se spřádají s ovčí vlnou na mykané příze. **Kašmírské kozy** mají jemnou podsadovou vlnu, 5–8 cm dlouhou, která se vyčesává při línání. V přírodní barvě je bílá, světle nažloutlá, hnědá i černá. Vyráběly se z ní především proslulé kašmírské šály. Pesíky, dlouhé až 12 cm, jsou hrubší a po sestříhání se z nich předou hrubší příze ke tkaní (i na koberce). Původně se tyto kozy vyskytovaly jen v severní části Indie, odkud se rozšířily do Tibetu a Kyrgyzstánu. Dnes se pro velice kvalitní vlnu chovají i v jiných oblastech, např. v Austrálii a jinde. Oba tyto druhy kozí srsti se v posledních letech mísí i do přízí na pletení a takto kombinované příze jsou čím dál oblíbenější.

Občas se můžeme setkat i s vlnou velbloudí a lamí – hlavně při návštěvě cizích, především exotických krajů.

Velbloudí vlna (také „velbloudí srst“) z jednohrbých i dvouhrbých velbloudů pochází hlavně z oblastí střední Asie,

severní Afriky a střední Austrálie. Nejcennější je ze srsti podsada 8–12 cm dlouhá, která je v přírodní barvě pískově žlutá. Je velice hebká a pružná a příze z ní se používalo hlavně na výrobu lehkých a teplých pokrývek a lehkých oděvních látek – zvláště na převlečníky, ale i pánské obleky a dámské kostýmy. Dnes se mísí s ovčí vlnou i k výrobě pletacích přízí.

Vlna ze srsti **jihoamerické lamy** a **alpaky** má přírodní barvu v odstínech od bílé přes hnědošedou až po černou. Tato zvířata žijí divoce i v chovných stádech v Andách – v Peru, Chile a Bolívii. Srst má jemnou podsadu, u alpaky až 15 cm dlouhou, která se sprádá do přízí ke tkaní i k pletení. Alpaková příze se často kombinuje s mohérem. Ještě jemnější je příze z dalšího druhu lam zvaných vikuně, které žijí divoce hlavně v Peru a Bolívii, ale jsou neobyčejně vzácné. Látky z vikuněvé příze prý byly v minulosti výsadou samotného vládce Inků.

Z jiných zvířecích srstí se u nás k předání příze v současnosti používá srst z **angorských králíků**, jejichž chov se ze Španělska rozšířil po celé Evropě a severní Americe. Až 12 cm dlouhá podsada se vyčesává hřebenem a k zpracování se míchá často s ovčí vlnou, méně s bavlnou či hedvábím. Je to příze lehká, měkká, teplá, příjemná na dotek; používá

se ke tkaní i k pletení. V přírodní barvě je nejčastěji bílá; chovají se však i žlutí, modří a černí angorstí králíci.

Úplně jiným druhem živočišných vláken je přírodní hedvábí, což je na vzduchu tuhnoucí sekret housenky bource morušového.

Hedvábí se v textilní výrobě objevilo před více než 4000 lety v Číně a tato země byla na dlouho jedinou, kde bylo známo. Ve 4. století byla znalost chovu bource tajně přenesena do dnešního Turkmenistánu a odtud (opět tajně) v polovině 6. století do Byzance. V 5. století se rozšířil chov bource do Indie jako královský dar a pravděpodobně v téže době se jeho chovem začali zabývat i Japonci. Ve starověkém Egyptě a v Americe hedvábí neznali. Ve Španělsku a na Sicílii se rozšířilo prostřednictvím Maurů v 9.–10. století. V Německu se zpracovávalo hedvábí z domácí produkce již v 15. a 16. století. V Čechách a na Moravě se několik pokusů o produkci hedvábí od 17. do konce 18. století jevílo jako nerentabilní a nikdy se nevydařily (naposledy za Josefa II).

Do Evropy se první hedvábné tkaniny dostaly na území Řecka – podle různých pramenů buď v 9., nebo ve 4. století před n. l. Nejblíže k naší zemi se hedvábné tkaniny vyráběly v Byzanci.

V 6. století založil velké státní dílny na jejich výrobu císař Justinián v Thébách. Hedvábné látky, hlavně brokáty a samety, byly velice drahé a po celá staletí byly vyhrazeny královským dvorům, šlechtě a církvi.

Na českém trhu se objevovalo hedvábí od středověku, jednak jako surovina, jednak jako hotové tkaniny. V archeologických nálezech z doby Velkomoravské říše jsou zbytky hedvábných tkanin byzantského původu, později byly v hrobkách českých králů nalezeny brokáty z 10.–16. století dovezené z Byzance, Číny a hlavně z Itálie.

V r. 1724 založili význační představitelé šlechty v Čechách akciovou společnost na vybudování hedvábnické manufaktury. Další manufaktura byla založena v Praze r. 1751; většího významu však nedosáhly. Teprve tovární zpracování po r. 1850 zajistila u nás rozšíření výroby hedvábných tkanin.

Hedvábné vlákno na kokonu (kukla) se skládá ze dvou vedle sebe paralelně položených nití, tzv. fibroinů, které jsou obaleny sericinem. Vlákna se sericinu zbavují v horké vodě. Nejvíce se produkuje hedvábí, které vyměšují housenky bource chovaného uměle v uzavřených prostorách; daleko méně se zpracovává hedvábí z bource žijících ve volné

přírodě. Vlákna jejich zámotků se liší kvalitou, množstvím i barvou. Lepší hedvábí pochází ze zámotků s usmrčenými kuklami. Zámotky, jimiž se motýl už prokousal, jsou méně kvalitní, neboť vlákna jsou krátká. Jednotlivé vlákno odvíjející se z kokonu je velice tenké, a proto se při navíjení příze musí spojit několik vláken dohromady. Aby příze byla stejnoměrná, musí přadlena dodržovat stále stejný počet odmotávaných kokonů. V jednom kokonu je 1500 až 4000 metrů vlákna, ale k navíjení v přízi se podaří odmotat asi jen 400 až 900 metrů. Zámotky bílé získávají výhradně v Číně a Japonsku, zámotky špinavě bílé a našedlé mají druhy maloasijské, žluté zámotky jsou z Číny, Japonska i Evropy. Nejčastěji je původní barva hedvábí nažloutlá, nejcenější je přirozená bílá. V přírodním stavu se vyskytuje i hedvábí s nádechem do zelena, do modra nebo do růžova. Jako živočišné vlákno se hedvábí dobře barví. Hedvábná příze je velmi jemná, pevná, lesklá a hebká, textilie z ní vyrobená bývá šustivá a nemačková. Při zkoušce ohněm se příze škvaří: na konci vlákna se vytvoří kulička a je cítit po spáleném peří.

Vlákna z kokonů, jimiž se prokousali motýli nebo které byly i jinak poškozeny, se česají a předou v přízi **floretovou** či **šapovou** (z vláken delších než 15 cm),

kratších vláken (délky kolem 5 cm) se užívá k výrobě hedvábí **buretového**.

Z bourců žijících volně na dubech či jasaněch se získává příze na hedvábí **tussah**. Bývá nazýváno i hedvábím divokým nebo planým. Od hedvábí z bource morušového se liší větší hrubostí vláken a skleněným leskem.

ROSTLINNÁ VLÁKNA

Z rostlinných vláken nabyl u nás významné úlohy **len**. Historie výroby lněné příze sahá do dávné minulosti. Len je kulturní rostlinou, jejíž pěstování předpokládá dosti rozvinutý stupeň zemědělství. Doklady o lněných přízích a velmi jemných lněných tkaninách (lněné závoje) pocházejí ze starého Egypta, z doby 3600 let př. n. l.; byly dvakrát jemnější než dnešní nejjemnější plátna. Nedávno byla objevena zatím nejstarší lněná tkanina v Malé Asii v Çatal Hüyük z doby asi 6000 př. n. l. Ve starověkém Římě byly lněné tkaniny v oblibě a ve větší vážnosti než jiné textilie – např. místní kněží směli nosit pouze lněná roucha. Hérodotos uvádí

v historických pramenech, že obyvatelé Kolchidy (severně od Kavkazu) a Egypťané tkají len technikou jiným národům neznámou a dosud nevysvětlenou.

Do střední Evropy se dostalo pěstování lnu pravděpodobně přes Byzanc. Muselo mít u nás velkou tradici, když jsme již v 10. století užívali jako „platidla“ jemné plátěné šátečky. Ve středověku a hlavně později v 17. a 18. století jsme byli velmocí ve výrobě lněných pláten a závojų. Velké množství tohoto zboží jsme vyváželi nejen do celé Evropy, ale i do zámoří, o což se staraly velké exportní firmy (např. v Trutnově), které odebíraly plátno od ručních tkalců zvláště v Podkrkonoší, v Orlických horách, ve Slezsku atd. O důležitosti a rozšíření pěstování lnu u nás svědčí mnohá pomístní jména a názvy obcí jako Lnáře, Lniště, Močáry, U pazderny aj. (**obr. 3.2, 3.3**).

Lněná vlákna, dosahující délky až 90 cm, se pro vlastní spotřebu, ale i na prodej v minulém století předla podomácku na kolovratech. Vlákna, v lidovém prostředí rozlišovaná vždy na tři druhy: len, pačesky a koudel, dávala i tři kvality příze: lněnou, pačesnou a koudelnou.

Dovednost českých přadlen v rozrůznění kvality příze byla mimořádná. Uměly ručně příst neobyčejně tenké příze, které byly ve světě velice ceněny – tkaly

■ Obr. 3.2 Rosení lnu, v popředí strašák na plašení ptáků

se z nich závoje a paličkovaly se z nich jemňoučké krajky. V jilemnickém muzeu je uložen prsten, v němž je navlečeno celé přadeno příze, obsahující v průřezu asi 2000 nití, jejichž metrické číslo bylo až 300. Tyto příze byly velice oblíbeny v Belgii k výrobě krajk, ale i u nás se z nich paličkovaly vláčkové krajky.

V lidové kultuře míval len ještě další důležitou úlohu – z jeho semen se liso-

val olej, který byl jediným omastkem v období církevně předepsaných postů, používal se i ke svícení a kromě toho se velice často lněnými semeny i léčilo.

Lněná příze je pevná, hladká, lesklá i hebká. Lněná plátna byla v naší lidové kultuře oblíbená nejen pro pevnost, savost a chladivý omak. Bělením lněné příze se dosahuje různých odstínů od šedavé po čistě bílou. Hůře se však tato

příze barví. Dnes se vyrábí v různých tloušťkách a je výborným materiálem pro tkaní i pro jiné průmyslové a uměleckořemeslné zpracování. Příze z dobrého lnu se pozná tak, že při jejím rozkroucení získáme lesklá vlákna dlouhá až 30 cm. V plameni shoří na popel téměř bez kouře a zápachu.

Původní domovinou **konopí** byly pravděpodobně horské oblasti od Kavkazu přes Irán do Mongolska a severní Číny. Dnes se rozlišují tři druhy konopí. Jeden pochází z jižní Indie (z jeho samičích rostlinek se získává hašíš), druhý je tzv. konopí sibiřské a třetí italské. U nás se pěstovalo ponejvíce konopí sibiřské, které se do střední Evropy rozšířilo přes Balkán. Pěstovalo se pro semeno i vlákno – rostliny dorůstaly výšky až 180 cm. Italské odrůdy, pěstované jen pro vlákno a dosahující výšky 3 metrů, v našem podnebí rychle degenerují.

Nejstarší ukázka konopného textilu pochází z doby kolem r. 800 př. n. l. z Malé Asie, nálezy z Pazyryku na Altaji z doby před 2000 lety svědčí o pěstování konopí jako narkotika. Také Hérodotos vypráví o Skytech, kteří se ve stanech omamovali kouřem z nažek konopí hozených na rozpálené kameny. Je zachováno vyobrazení konopí na nástěnné malbě ze starého Egypta. Konopné plátno se v této oblasti užívalo